
Krizde Piyasa Ekonomisi İçinden Bakışlar

Atilla Yayla

Kapitalizm Çöküyor mu?

Özellikle ABD ve İngiltere'yi etkileyen ve yavaş yavaş bu ülkelerden dünyaya sirayet etme istidadı gösteren finansal piyasalar ve finansal kuruluşlar krizi kapitalizm adını verdikleri bir canavardan nefret eden çevrelere seslerini yeniden yükseltme fırsatı verdi.

Sağcı ve solcu piyasa ekonomisi karşıtları şimdi piyasa ekonomisi ile özdeşleştirdikleri kapitalizmin nihayet çökmekte olduğunu sevinçle ilan ediyorlar. Peşinden, krizi çözmek için devlet(ler)in müdahale etmesine yönelik kuvvetli talepler geliyor. Acaba bu krizlerin sebebi gerçekten serbest piyasalar ve serbest ekonomi modeli mi? Kapitalizm hakikaten ölüyor mu? Devletler bu krizleri çözebilir mi? Bu krizler kapitalizmin yerine yeni ve daha başarılı bir modeli ikame etmenin yolunu açabilir mi?

Önce bir kavramsal netleştirme yapalım. Kapitalizm hem piyasa ekonomisi taraftarlarınca hem de piyasa ekonomisi karşıtlarınca kullanılan bir kavram olmakla beraber bu iki kesim kavrama farklı anlamlar yüklüyor. Piyasacılar özel mülkiyete dayalı rekabetçi serbest piyasa ekonomisine kapitalizm derken, diğerleri sermaye grupları ile iç içe geçmiş siyasi otoritenin kontrol ve güdümündeki ekonomik yapılanmaya kapitalizm adını veriyor. Aynı kavramın birbirinden hayli farklı iki anlama gelmesi elbette anlam karışıklığı ve tartışmalarda kavramsal zorluklar yaratıyor. Bu yüzden, sağlıklı tahlil yapabilmek için,

---

Atilla Yayla Gazi Üniversitesi İİBF öğretim üyesidir.

Yaz-Sonbahar 2008, Sayı: 51-52, s. 45-61.

kapitalizmin ana hatları itibarıyla iki türünün olduğunu söylemek gerekir. İlki serbest piyasacı kapitalizm, ikincisi ise crony kapitalizm de dediğimiz devlet kapitalizmidir.

Anglo-saxson dünyasında yaşanan kriz piyasa ekonomisiyle aynı anlamda kapitalizmin krizi olmaktan ziyade devletçi kapitalizmin bir krizidir. Krizin bir anlamda Keynesçi kapitalizmin krizi olduğunu da söyleyebiliriz. Bu kapitalizmde devlet çeşitli araçları -özellikle para ve finans araçlarını- kullanarak ekonominin patronu ve yönlendiricisi rollerine soyunur. İşin tuhafı krizlerin devletin bu rolü yüzünden çıkmasına rağmen her krizde batık şirketlerin (rasyonel ve asalak şekilde) ve sağlam ekonomi bilgisinden mahrum bireylerin (adeta ayaklarına kurşun sıkarak, yani daha fazla vergi ödemeyi zımnen kabullenerek) problemin kaynağını, yani devleti çözüm olmaya çağırmasıdır. Bu talep ve bekleyiş, devletin buna gerçekten muktedir olmasının değil, muktedir olduğuna inanılmasının ve bu inancı besleyen yaygın ve baskın bir ekonomi ve siyaset kültürünün eseri.

Krizin Mahiyeti ve Sebepleri

ABD’de birçok mali kuruluş taahhüt ettiği mali yükümlülüklerin altından kalkamamakta veya daha güçlü finansal kuruluşlara satın alma veya birleşme yoluyla eklenme veya devlet tarafından kurtarılma peşinde koşmaktadır. İlk olarak mortgage piyasaları denen ipotekli ev kredisi sektöründe işaret veren kriz yavaş fakat emin adımlarla diğer mali kuruluşlara ve bu arada bankalara doğru genişlemektedir.

ABD’deki bu finansal krizin ana sorumlusu “başiboş” piyasalar, şirketlerin doymak bilmez kâr arzusu veya kapitalizmin kaçınılmaz devrevi kriz yaşama özelliğine sahip olması değildir. Kısaca ve basitçe Amerikan devletinin ekonomi politikalarıdır. ABD yıllardan beridir problem olmaz düşüncesiyle bütçe açığı vermemekteydi. Dış politikasındaki saldırganlık, dünyanın jandarması rolüne soyunmanın getirdiği yüksek askerî harcamalar devletin aşırı harcama yapmasına ve dolayısıyla devamlı bütçe açığı vermesine sebep olmakta ve devlet vergileme ve açık finansman yoluyla bu açığı çevirmeyi becerebileceğini düşünmekteydi. Ayrıca, bu ülkede, Keynesyen bir bakışla ekonominin dönmesi hep tüketicilerin devamlı ve gittikçe daha fazla harcama yapmasına bağlanmaktaydı. Bu yüzden faizler düşük tutulmakta ve krediler bollaştırılıp ucuzlatılmaktaydı. Bu müşevvikleri hisseden vatandaşlar ucuz para-bol kredi imkânlarından yararlanarak normalde karşılayabileceklerinden daha fazla harcamayı öğrendiler, zamanla bu davranış kurtulması zor bir alışkanlık niteliğini kazandı ve neredeyse herkes bunu sürdürürebilmek için kredi kuruluşlarına borçlandı. Böylece her Amerikalı sırtında bir borç yüküyle gezer hâle geldi.

ABD hükümetleri ekonomik hayatın kanunlarına tabi olmak yerine kredi kuruluşlarına garantiler verdiler. Böyle olunca bu kuruluşlar hem suni şekilde büyüdüler hem de gerek müşterileri gerekse kendileri rasyonel ve hesaplı iktisadi davranıştan uzaklaştı. Ev sektöründe ve tüketimde balon şişmeler oldu. ABD devletinin bu ekonomik politikaları ülkede sermaye tahsis sürecinin müşevviklerini çarpıttı ve sonunda reel ekonomide problemler yarattı. Reel ekonomideki problemler asıl sorun ama onların tam olarak görülmesi zaman alacak. Her zaman olduğu gibi ikincil sorun daha çabuk fark edildi ve daha çok dik-

kat çekti. Bu, finansal piyasalardaki krizdi. Kredi kuruluşları bir süre sonra müşterilerinin yüksek risk sınırına ulaştığını görünce frene basmak zorunda kaldı, ama artık çok geçti.

Yaşananlar ABD'nin şimdiki kadarki ekonomi politikasını ciddi biçimde gözden geçirmesi, hatalarından ders alması ve daha sağlam politikalar uygulaması gerektiğini göstermektedir. Krizi hiçbir acı yaşamadan ve hiç dönüşmeden geçiştirmenin imkânı yoktur. Devletler Tanrı değildir, bu tür krizlerin acısız çözülmesini sağlamaya güçleri yetmez. Süper devletler de buna dâhildir. Devletlerin bu tür krizlerde deva olma adına yapacakları müdahaleler hiçbir şekilde problemi çözmez. En iyi ihtimalle biraz erteler ve fakat bu sefer ileride daha şiddetli bir şekilde yeniden ortaya çıkmasına sebep olur. ABD'de yaşanan da budur. Trilyon dolarlık müdahaleler finansal krizi ve reel ekonomideki zamanla fark edilecek asıl krizi çözmeye yetmeyecektir. ABD'de batan mali kuruluşlara yenileri eklenecek ve diğer bazı şirketler de krizden payına düşeni alacaktır. Çözüm daha uzun zamanda ve ekonominin kendi dinamiklerinden gelecektir.

Devlet Para Tekeli Olmamalı

Aslında bu krizi, daha temel bir sorunu gündeme getirmek için bir fırsat olarak kullanmak da mümkün. Bu sorun, devletin genel olarak ekonomideki ve özel olarak para piyasalarındaki yeri ve rolüne ilişkindir. İlkini başka yazılara bırakıp ikincisine dönelim. Bilindiği üzere bugün para basma yetkisi devletlerdedir. Altın standardı da ortadan kaldırıldığı için devletler keyiflerince para basabilmektedir. Keza, merkez bankaları aracılığıyla devletler faiz hadlerini belirlemekte ve kredi piyasalarını yönetmektedir. Yaşanan problemin asıl kaynağı budur. Devletlerin para basma yetkisi ellerinden alınmalı ve piyasa aktörlerine bırakılmalıdır. Devletlerin kredi piyasalarını kontrol etmesine de izin verilmemelidir. Devletlerin para meselelerinde insanları en çok kandıran ve kazıklayan kuruluşlar olduğu unutulmamalıdır. Devletlerdeki, vatandaşları aldatmak için kullanılacak numaralar bitmez tükenmez. Mesela enflasyonist devletler evimizde baş tacı ettiğimiz hırsız daimi misafirler gibidir.

Ne var ki, maalesef, gidiş bu istikamette değildir. Tam tersine, devletlerin bu işe kurtarıcı olarak müdahale etmesi ve piyasalara para akıtması istenmektedir. Yazının başında da vurguladığım gibi bu tuhaf bir taleptir. Zehir zaten devletlerin devletçi ekonomi politikalarıdır. Bu zehrin panzehirinin ise daha fazla devlet müdahalesi olduğu sanılmaktadır. Oysa asıl sorun para piyasaları değildir. Sorun reel ekonomidedir.

Zaman, 03.10.2008

Ekonomik Devletçiliğin Yeni Krizi

ABD'de çıkan ve çok geçmeden dünyanın diğer parçalarına da sirayet etmeye başlayan finansal piyasalar krizi entelektüel hayatı hareketlendirdi. Hem ülkemizde hem diğer ülkelerde şimdi bu krizin sebepleri, anlamı ve muhtemel sonuçları üzerinde hararetli tartışmalar yapılıyor. Liberaller için çok şaşırtıcı olmayan bir şekilde, sesi daha çok ve gür çıkanlar sağcı ve solcu devletçiler. Kimi muhafazakârlardan Amerikan liberallerine (yani

sosyal demokratlar ve sosyalistlere), neo-faşistlerden neo-sosyalistlere geniş bir koro hep birlikte “yaşasın kapitalizm çöktü!”, “piyasa ekonomisi battı!” naralarıyla sevinç çılgınlıkları atıyor. Ancak, kapitalizmin çöktüğünde hem fikir olanlar, onun yerini neyin alması gerektiği konusunda aynı uyumu gösteremiyor. “Çöken” sistemi muhafaza edip başta finans piyasalarında olmak üzere daha çok devlet kontrolü isteyenler de var, kapitalizmin yerinin acilen sosyalizm tarafından alınmasını talep edenler de.

Kriz vesilesiyle yapılan tartışmalar entelektüel hayatın devletçiliğin ağır hegemonyası altında olduğunu bir kere daha gösterdi. Bu hegemonya o kadar ağır, öylesine derin ve öylesine yaygın ki, kendilerinin bu devletçi kültürel hegemonyadan masun olduklarını zannedenler bile farkında olmadan onun kavramsal ve teorik çerçevesine teslim oluyor. Tabii, söylemeye bile gerek yok, bu hegemonya daha ziyade sosyalist renkli.

Hem eleştirenleri hem de utangaç savunucuları kapitalizmin bir üretim biçimi olduğunda hemfikir. Tabiatıyla, bu, Marksist bir bakış. Üretim ilişkilerinin dünyayı belirlediğine inanan bir düşünürün yanlışlığı hem teorik olarak ispatlanmış hem de hayat tarafından tescil edilmiş ama buna rağmen popülerleşerek harcı alem olmuş bir görüşü. Oysa, kapitalizmi kendisine sosyalistler tarafından verilen bu sevimsiz adına rağmen savunan yazarlar kapitalizmin bir üretim biçimi olduğunu düşünmezler. Başka izah tarzları geliştirirler. Öyle ya, kapitalizm gerçekten bir üretim biçimi olsaydı bazı kapitalist ülkelerdeki Taylorizm, Fordizm gibi adlarla anılan üretim biçimlerinin en sıkı taklitçisi olan sosyalist ülkelere ne ad vermek gerekirdi?

Kapitalizm bir iktisadi örgütlenme tarzıdır. Özünde özel mülkiyet ve serbest mübadele yatar. Kapitalizm, bireylerin ve gönüllü birey birliklerinin (firmaların) sahip oldukları ekonomik faktörleri kendi ilgi, bilgi ve amaç çerçeveleri içinde serbestçe üretim, ticaret gibi iktisadi faaliyet alanlarına sokabildikleri sistemin adıdır. Bu sistemde devletin oynayacağı rol liberal gelenekte çok tartışmalıdır. Devleti iç güvenlik, savunma ve adaletle sınırlayıp bazı bayındırlık ve kayıt işlemleri dışında ekonomik hayata asgari ölçüde müdahale etmesi şartını koşan liberaller ve klasik liberaller olduğu gibi minimal (veya gece bekçisi) devlet isteyen liberteryenler ve devlet fikrini tamamen reddeden anarko kapitalistler de önemli ve etkili eserlere imza atmaktadır.

Kapitalizmi kapitalizm adıyla savunan çok az yazar vardır. Zira, bu isim hem yanıltıcıdır hem de sosyalistlerce uydurulmuştur. Daha çok serbest piyasa ekonomisi kavramı tercih edilir. Birçok piyasacı yazar dünya tarihinin pek sınırlı bir kısmında ve çok az yerde siyasi otoritenin müdahalelerinden tamamen masun bir piyasa ekonomisi yaşandığına kanidir. Bu yazarlar dünyada cari ekonomik sistemlerin aslında melez, yani piyasa ekonomisi ve kumanda ekonomisi karışımı bir şey olduğuna inanır. Bunun ana sebebi piyasanın da devletin de tamamen yok edilemeyecek olmasıdır. Özel mülkiyeti yok etme idealine dayanan sosyalist sistemler özel mülkiyeti ve piyasayı tam olarak ortadan kaldıramadığı ve kaldıramayacağı gibi en piyasacı modeller de devletin iktisadi hayata müdahalesini sınırlayamamıştır. Dolayısıyla, pür piyasa ekonomisi ve pür komuta ekonomisi modelleri birer ütopyadır. Ama birincisi iyi ikincisi kötü ütopyadır. Birincisine yaklaştıkça zen-

ginlik artar, refah geniş halk kitlelerine yayılır ve özgürlük daha iyi korunur; ikincisine yaklaştıkça fakirlik artar, yaygınlaşır, toplum kastlara ayrılır ve tahakküm koyulaşır.

Piyasa hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırılamaz. O adeta dağlar, nehirler gibi, her insanın bir ailede doğması ve sosyalleşmesi gibi doğal bir olgudur. Devlet de yaygın devletçi kültür yüzünden ortadan kaldırılamayacak gibi görünmektedir. Birçok liberal yazara göre, akıl ve mantık dışı, vahşi sosyalist modeller çökmüş olmakla beraber, sosyalizm bütünüyle ölmüş değildir. O özellikle ekonomik alanda devletçiliğin değişik şekillerinde kendini göstermektedir. Kapitalizmin kalesi olduğu söylenen ülkelerde bile bir sosyalist yan vardır. Bu yan devlette somutlaşır. Devletin piyasaya her müdahalesi bir çeşit sosyalizm yolunda atılan bir adım olarak tezahür eder. Zira, bu müdahalelerle devlet piyasadaki binlerce aktörün serbest davranışları sonucu oraya çıkan şeyleri şu veya bu sebeple değiştirmeye çalışır. Kısaca, her devlet müdahalesi aynı zamanda sosyalist bir müdahaledir. Faşistlerle sosyalistler arasında bu bakımdan önemli bir fark yoktur. Zaten faşist ülkelerin çoğu milli sosyalist ekonomik programlar izlemişlerdir.

Kriz Nasıl Doğdu?

Amerikan finans piyasalarındaki kriz de aslında Amerikan ekonomisinin devletçi yani sosyalist kanadının yarattığı bir krizdir. Başka ülkelerde olduğu gibi bu ülkede de finans piyasaları, iddia edildiğinin aksine, serbest piyasa diyebileceğimiz bir model teşkil etmekte, devlet tarafından kontrol ve manipüle edilmektedir. Parasal ve mali araçları devlet elinde tuttuğu sürece bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Bütün finansal kuruluşlar en fazlasından Amerikan devletinin taşeronu durumundadır. Birçok devlet gibi Amerikan devleti de ideolojik sebeplerle veya demokrasinin aynı zamanda oy satın alma mekanizması hüviyetinde işleyişinin bir sonucu olarak finans piyasalarına müdahale etmektedir. Doğal olarak, sözüm ona iyi niyetle yapılan bu müdahaleler, finans sektöründe piyasayı çarpıtmakta ve kaçınılmaz bir krizin temellerini yavaş yavaş hazırlamaktadır.

Amerikan devletinin finansal piyasaya daimi müdahale araçlarından bahsetmeden önce yaşanan krizin altında yatan olayları hatırlayalım. Bu krizin temelleri ipotekli ev kredisi alanında ödeme gücü normal şartlar altında aldıkları krediyi ödemeye yetmeyecek kişilere kredi verilmesiyle atılmıştır. Amerikan siyasetçileri, yıllarca, finans kuruluşlarını bu kimselere kredi vermeye zorlamıştır. Bu riskli krediler Fannie May ve Freddy Mac adlı devlet tarafından sponsor edilen iki kuruluş tarafından garantiye alınmıştır. Fannie May 1929 buhranının ertesinde Roosevelt tarafından kurulmuştur. Freddy Mac ise Kongre tarafından 1970’te yaratılmıştır. Özel yatırımcılar devlet garantisi altında olan bu DSK’ların (Devlet sponsorluğundaki kuruluşlar) tahvillerini Federal Devletin garantisi altında düşüncesiyle koşarak almıştır. 1977’de, J. Carter tarafından, Community Reinvestment Act denilen bir kanun çıkarılarak ipotekli ev kredisi veren kuruluşlar kredi müracaatında bulunanlar arasında “ayrımçılık” yapmamaya zorlanmıştır. Bunun pratikteki anlamı ödeme gücü yetersiz de olsa neredeyse her müracaat edenin kredi alabilmesi olmuştur. Tabiatıyla, riskli kredilere daha yüksek faiz bindirilmiştir. Ödeme kabiliyeti zayıf insanlara dağıtılan bu krediler bir süre sonra geri dönmemeye başlayınca kriz ortaya

çıkmiştir. Bütün finans kuruluşları bir zincirin halkası oldukları için de birinde başlayan sıkıntı adım adım diğerlerine sirayet etmektedir.

Aslında Amerikan devleti finans piyasalarına kimi yollarla daimi olarak müdahale etmektedir. Her ülkede olduğu gibi ABD’de de devlet para çıkarma tekeline sahiptir. Altın standardı ortadan kaldırıldığı için para çıkarmada devleti sınırlayan bir güç yoktur. Amerikan Federal Merkez Bankası yıllardır piyasaya para pompalamaktadır. Bunun sonucu yüksek enflasyon düşük faiz olmaktadır. Bu politikalar Amerikalılarda gelirinden fazla harcama adı verilen bir hastalık yaratmıştır. Anlık nakdi olmayanlar kredilere ve kredi kartlarına yüklenerek harcamaya devam etmektedir. Keynezyen mantıkla devletin görevinin tasarrufu değil harcamayı teşvik etmek olduğuna inanan sakat yaklaşım devamlı olarak Amerikan vatandaşını sahip olmadığı parayı harcaması için cesaretlendirmektedir. Bu yüzden, tasarruf oranı eksiye dönen bir toplum ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi Amerikan krizinin ardında finans piyasalarının “başiboş”luğu veya hükümetin müdahale etmemesi değil hükümetin aşırı müdahalesi ve yanlış regülasyonlama yapması yatmaktadır. Sağlam ekonomi bilgisi yaygın olmadığı ve acı reçeteler, hem sade insanların hem de politikacıların işine gelmediği için şimdi yangının üstüne körükle girmek anlamına gelen kallavi devlet müdahalesi çağrıları peş peşe gelmektedir. Boyutları ne olursa olsun devlet müdahalesi krizi çözmeyecek, krizden etkilenenleri değiştirecek ve krizi, en fazla, üstelik ağırlaştırarak, erteleyecektir. Devlet müdahalesi irrasyonel krediler alan kişilere, onlardan tatlı faizler elde eden şirketlere, bu şirketlerin ensesi kalın sahiplerine yarayacaktır. Sözüm ona kurtarma planıyla her vergi mükellefi ekstra bir yükün altına girecek ve bu yükü başkalarına yansıtmaya imkânı olmayanların refah seviyesi düşecektir.

Kuralları Kim Koyar?

Hayatın her alanına olduğu gibi ekonomiye ve haliyle finansa da devlet müdahalesinin olabildiğince az olması gereklidir. Az devlet müdahalesi kuralsızlık anlamına gelmez. Piyasalarda uyulan kuralları yaratanlar da devletler değildir. Aksine, kuralları işlemez hale getirenler ve çarpıtanlar çoğu zaman devletlerdir. Finans piyasaları da elbette kurallara ve denetim mekanizmalarına dayanacaktır. Başka türlü var olamazlar. Bu kuralları sektörün kendisi hayatın akışı içinde bizzat yaratır. Kurallar zamanla pekişir ve kurallara uymayanlar piyasadan kendiliğinden tasfiye edilir. Devlet, olsa olsa, bu kuralları, farkına vardığı zaman, pozitif hukuk mevzuatının parçası haline getirebilir. Devletçi kültürün tahakkümü altında ezilen bir ülkede söylediklerimin anlaşılmasının ve kabul edilmesinin çok zor olduğunun farkındayım. Ama, vakti ve enerjisi olanlar mesela ticaret kurallarının, sigorta sektöründeki kuralların nasıl doğduğunu, yerleştiğini ve korunduğunu incelerlerse, söylediklerimin tarihi gerçekler olduğunu göreceklerdir.

Piyasa Hakkında Hurafeler

Sol ve sağ devletçiler piyasa ekonomisi eleştirilerinde “piyasa köktenciligi”nden, “evanjelik piyasacılık”tan, “piyasa putu”ndan, “piyasaya tapınmak”tan filan söz ediyorlar.

Bu lafların boylarından büyük olduğunu kendilerine hatırlatmak isterim. Bu tür anlamsız ve yakışsız sözleri kullananlar ya piyasanın ne demek olduğundan habersizdirler ya da piyasaya karşı önyargılıdır. Bu kültür ortamında birçok entelektüelin bu çizgide olması ve mesela eskiden beri piyasa ekonomisine karşı olan sosyalistlerin bu sözleri çok sevip ikide bir kullanması anlaşılabilir bir şeydir. Ama hem liberalim veya piyasa ekonomisine inanıyorum deyip, hem de sosyalistlerle aynı telden çalanların durumu biraz tuhaf kaçmaktadır. Piyasa diye bir özne yoktur. Piyasa her bireydir. Her üretici, her satıcı, her alıcıdır. Zevk ve tercihleri olan her kişidir. Piyasada iş yapan her şirkettir. Piyasa ne öznedir ne de sabit, donmuş bir durumdur. O bir akıştır, bir oluşturma, girift, amorf bir ilişkiler ağıdır. Somut bir özne olmadığı için de ona tanrı gibi tapmak da söz konusu olamaz. Tapmak için öznenin somut olması ve piyasadaki sonuçların sorumlularının yanılmaz biçimde teşhis edilebilmesi gerekir. Devlet tam da bu durumdadır. Bu yüzden, iddia edilen aksine, devlet tapıcılığı çok yaygındır. Devlet denilen şey insan gücüyle (yani politikacı ve bürokratlarla), binalarıyla, mevzuatıyla ve kim için ne sonuç verdiği gözlenebilen icraatlarıyla belli ve ortada olan bir şeydir. Piyasa tapıcılığından söz edenler bilerek veya bilmeyerek devlet “tapıcılığı” yapıyor olmasın?

Devletçilere Ev Ödevleri

Moda tabirle, velev ki piyasa yanlış yaptı veya çöktü. O zaman piyasanın hata yaptığına inanan gevşek devletçilere ve çöktüğüne inanan sıkı devletçi neo sosyalistlere sorulması gereken sorular var. Sağcı ve solcu ılımlı devletçilere sorular şunlar: Piyasanın yanlış yaptığını nereden biliyorsunuz? Mesela, bir şirketin batması piyasanın yanlış yapması mıdır? O zaman şirketler hiç batmamalı, müteşebbisler hiç başarısız olmamalı mıdır? Piyasanın yanlış yapması demek piyasadaki aktörlerin yanlış yapması demektir. Diyelim ki, bu aktörler yanlışlar yapıyor. Devletin yanlış yapmayacağını nereden biliyorsunuz? Bunun bir garantisi var mıdır? Neden piyasada iş yapan insanların bilgilerine, onları belli şekillerde davranmaya iten müşevviklere ve piyasa aktörlerinin sağduyularına güvenmeyip memurların ve politikacılarınkine güveneceğiz? Memurlar bu kadar iş bilir iseler neden kendileri piyasada çalışıp rekor üstüne rekor kırmıyor, büyük başarılar imza atmıyor, muazzam servetler yapmıyorlar? Piyasada hata yapan şirketler ve kişiler batıyor, her şeyini kaybediyor, yani ağır bir bedel ödüyor. Devlet görevlileri, politikacılar, bürokratlar hata yaptıklarında ve insanların hayatlarını mahvettiklerinde onlara hangi müeyyideleri nasıl uygulayacağız?

Neo sosyalistlerin işi daha zor. Onlara da şunları sormak isterim. Anladım, size göre piyasa ekonomisi “tu kaka”. Peki, sizin alternatifiniz ne? Bana göre çoğu saçma olsa da insanların hoşuna giden, etkileyici, bazen göz yaşartıcı kapitalizm eleştirileriniz için size müteşekkirim, ama neden aynı hassasiyeti sosyalist ülkelerde yaşamış ve yaşanmakta olan ekonomik felaketler ve dramlar konusunda göstermiyorsunuz? “İyi” kapitalizm eleştirisi yapmanız sizin bir modeliniz olduğunu veya varsa modelinizin daha iyi olduğunu mu gösterir? Niye, nasıl? Sizin modelinizde özel mülkiyet ve özel girişim hakkı olacak mıdır? Özel işletmecilik kaldırılırsa ortaya çıkacak müşevvik eksikliği sorunu nasıl çözülecek-

tir? Ekonomideki temel kararları kim ve nasıl alacaktır? Fiyat mekanizması yok edilince iktisadi hesaplama nasıl yapılacaktır? Her şey ona bağlı ve onun elinde olunca korkunç bir güç haline gelecek olan devlete karşı bireyler nasıl korunacaktır? Bireysel özgürlükler nasıl muhafaza edilecektir? Sosyalist ülkelerde korkunç bir ekonomik sefaletin, maddi eşitsizliğin doğmasının yanında bireysel özgürlüklerin de bütünüyle kaybedilmesi bir tesadüf müdür?

Kimsenin göz bağlamasına aldanmayalım. Yaşanan kriz saf piyasa ekonomisinin değil, devlet güdümlü kapitalizmin, bir başka deyişle devletçi ekonomik modelin, yani Amerikan ekonomisinin sosyalist kanadının krizidir. Yapılması gereken, krizi, devleti azdırmanın ve obezleştirmenin gerekçesi ve aracı haline getirmek yerine, devletin ekonomik hayattaki yerini daraltmak için kullanmaktır. Günün sonunda bunu yapanlar kârda diğerleri zarar-da olacaktır.

Taraf, 07.10.2008

Piyasa Ekonomisinden Başka Çaremiz Var mı?

Zaman'da bir süre önce yayınlanan Amerikan kriziyle ilgili yazıma Mümtaz'er Türköne'den bir eleştiri geldi. Değerli arkadaşım, kıymetli fikir adamı Türköne'nin önemli gördüğüm bazı eleştirilerini kısaca ele almak istiyorum..

Bir kere bu tartışma esas olarak iktisadi mantık ve ekonomik sistemlerle ilgili. Bu yüzden Anglikan Kilisesi'nin veya benzer şeyler söyleyen Papa'nın şahitliğine güvenmek bana anlamsız görünüyor. Destek almak için ille de gönderme yapmamız gereken birileri varsa bunlar herhalde düşünce tarihinde iz bırakmış iktisatçı yazar ve filozoflardır. Bu yüzden tartışmaya teşkilatlı dinlerin önderlerinin değil Marx'ın dahil edilmesi daha doğru ve yararlı.

Marx'ın haklı olup olmadığı ekonomik sistem ve temel insani değerler konusunda nerede durduğunuza bağlıdır. Özellikle vurgulamak gerekir ki, düşünce tarihinin önemli filozoflarından birinin eseri olmakla beraber Marksist ekonomi öğretisi iktisat dünyasında hiçbir zaman ağırlıklı bir konum kazanamamıştır. Türköne'nin haklı olarak vurguladığı gibi Marksist ekonomi anlayışı özü itibarıyla bir kapitalizm eleştirisidir. Bu eleştiriye okumak heyecan verici olmakla beraber emek değer teorisi üzerinde yükselen Marksist iktisat teorisi karmaşık ekonomik olguları anlama ve açıklamada yetersizdir. Bundan da kötüsü, doludizgin kapitalizm eleştirisi yapan Marx'ın kendi sisteminin temellerini ve nasıl işleyeceğini hemen hemen hiç açıklamamış olmasıdır. Ama, Marx namına kurulan ve komuta ekonomisi veya planlı merkezîyetçi ekonomi adıyla bilinen sistemler insanlığa sefalet ve zulümden başka bir şey getirmemiştir.

Devletsiz Para Mitoloji Değil

Doğrusu üniversite yıllarımda Marx benim için de heyecan vericiydi. O zaman kapitalizme şiddetle karşıydım. Keskin kapitalizm eleştirisi ve bütün problemlerin çözüldüğü bir cennet hayali her genç insan gibi beni de çekiyordu. Ne var ki liberal filozoflarla tanışıp pi-

yasa ekonomisi bilgisine gitgide daha çok vakıf olmaya başlayınca Marx'ın büyüğü dağıldı. Liberal entelektüel kaynaklardan beslenen biri için Marx ne caziptir ne de hayatı daha iyi anlamaya yardımcı olabilecek bir kaynaktır. Esasen liberal yazarlar Marksizm'i hayli erken bir tarihte entelektüel olarak çökertmiştir. İlk olarak Böhm-Bawerk, arkasından aynı gelenekten gelen Mises ve Hayek Marksizm'i bitirmiştir. Böhm-Bawerk'in temel kitaplarından birinin "Marx ve Marksist Sistemin Bitişi" olması, Mises'in daha 1922'de "Sosyalizm" adlı bir başyapıtına imza atması boşuna değildir. Marksist düşünce hâlâ bu eserlerle hesaplaşmamıştır. Buna rağmen Marksizm 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında entelektüel âlemi kasıp kavurmuştur. Bununla da kalmamış, ona gönül verenler tarafından "grand" ekonomik ve siyasi projeler haline getirilerek hayata aktarılmağa stenmiştir. On yıllar önce entelektüel olarak iflas eden Marksizm'in pratik iflası bu sistemlerle gerçekleşmiştir. Buna rağmen, Marx'ın ve Marksizm'in entelektüel cazibesi pek azalmamıştır. Ülkemizde de durum böyledir. Bu yüzden, Türköne'nin kimsenin piyasanın kaldırılmasını, yerinin başka bir şey tarafından alınmasını istemediği iddiası ancak medyayı iyi takip etmediğinin işareti olabilir.

İnsanların ütopyalarının olması her zaman kötü değildir. Asıl mesele ütopyanın niteliği ve ona ulaşmada hangi yol ve yöntemlerin benimsendiğidir. Marksizm şiddet, baskı ve kana dayanan ve insanlığın yok olmasına yol açacak bir ütopyadır. Asgari devletli veya minimal devletli toplum ütopyası ise barışı tesis edecek ve insanların özgürlük ve refahını artıracak bir ütopyadır. Marksizm uzaktan cazip ama yaklaştıkça kavurucudur. Minimal devlet uzaktan cazibesiz ama yaklaştıkça ferahlatıcıdır. Benim ütopyam devletin beşeri hayata asgari müdahalede bulunduğu, bütün insanların aynı hak ve özgürlüklerle donandığı, müreffeh bir toplumdur. Bunun neresi niye yanlış anlamak zor.

Türköne'nin mitolojiye başvurduğum ve gerçeklikten koştüğüm iddiaları temelsiz. Para tarihi çalışmaları paranın devletler tarafından yaratılmadığını, değişik maddelerin insanlar tarafından bir siyasi otoritenin buyruğu olmaksızın para olarak kullanılmasından sonra maden para veya maden ihtiva eden para sisteminin doğduğunu, piyasalarda doğan ve gelişen parayı siyasi yönetimlerin sonradan egemenlik göstergesi yapmak ve ülke sakinlerini soyma, yayılmacı emellerini destekleme aracı yapmak amacıyla tekeline aldığı göstermektedir. Yani devletsiz para bir mitoloji değildir. Dolayısıyla, gerçekleşmesi imkânsız bir ideal, bir hayal olması da söz konusu olamaz. Olsa bile zaten bunun bir zararı yoktur. Aslında devlet tarafından çıkartılmayan, bir başka deyişle özel para olgusu bugün bile kısmen yaşanmaktadır.

Paranın Değeri Ekonomik Güçle İlgili

Gerçek ile gerçekliği aşağıdaki gibi tanımlayıp aralarında bir ayrım yaparsak ikisinin her zaman birbirine tekabül etmesi söz konusu olmayabilir. Gerçek dönemsel-fili bir olguya gerçeklik temel bir beşeri duruma işaret ederse, gerçeğe karşı çıkmak ille de gerçeklikten kopmak anlamına gelmez. Bir tarzın veya bir fiili durumun uzunca bir süredir var olması, yaşaması onun gerçekliğe denk düştüğünü göstermez. O gerçeği-olguyu eleştirmek veya reddetmek de gerçeklikten kopmamıza sebep olmaz. Bu çerçevede gerçeklikten nasıl

kopulacağını iki örneğini vereyim. Din eğitimi bütün toplumlarda bir ihtiyaçtır. Yani bir gerçekliktir. Hangi topluma giderseniz gidin din eğitimi talebi karşınıza çıkacaktır. Ama bir toplumda din eğitiminin mesela bir kamu hizmeti olarak devlet tarafından mı verildiği yoksa dindar insanların kendilerine mi bırakıldığı bir olgudur. Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde din eğitiminin devlet tekeline alınması bir gerçekliğe tekabül etmez, sadece bir olguya tekabül eder. Ve onun karşısına bir alternatif çıkarmak, mesela din eğitiminin inananlara bırakılmasını talep etmek de, gerçeklikten kopuk bir öneride bulunmak manasına gelmez. Aynı muhakeme para için de yürütülebilir. İnsan toplumlarının dolaylı mübadeleyi sürdürebilmek için paraya, yani bir mübadele aracına ihtiyaç duydukları bir gerçekliktir. Bu gerçeklik her yerde ve her zaman geçerlidir. Bu yüzden, parayı reddetmek veya parayı kaldırmayı öngören bir sistem vaat etmek gerçeklikten kopmaktır. Aynen Marksizm’in ideal toplumu ve meşhur adil düzen tasarımı gibi. Ama paranın kim tarafından çıkarıldığı bir olgu, bir gerçek meselesidir. Tarihî tecrübe gösteriyor ki para, piyasa tarafından da temin edilebilir devlet tarafından da çıkarılabilir. Karşılıksız da basılabilir, altın standardına da bağlanabilir. Bunlardan hangisinin tercih edileceği, yani gerçeğin nasıl olacağı, birçok faktöre bağlıdır. Dolayısıyla, asıl mitoloji paranın piyasa tarafından sağlanmasını talep veya teklif etmek değil, paranın ilk olarak devlet tarafından yaratıldığını veya bütün tarih boyunca devlet tarafından çıkartıldığını zannetmektir.

ABD’nin finans piyasaları üzerindeki ağırlığını emperyal amaçlar için kullandığını zaten yazıp çiziyoruz. Ama bu, manzaranın tamamı değildir. Konu elbette bu açıdan da analiz edilebilir fakat sadece buna indirgenemez. Ayrıca, böyle bir analiz yaparken birçok yanlış anlayıştan da kaçınmak gerekir. ABD Doları’nın dünya üzerindeki hakimiyeti ABD’nin emperyal bir devlet olmasının sonucu değildir. Öyle olsaydı para ile oynayarak ve parayı silah gücüyle dayatarak dünyada finans hakimiyeti kurulabilirdi. Bir hatırlayalım. İki kutuplu dünyada Sovyet Rusya da büyük bir emperyal güçtü, ama parası ruble hiçbir zaman bir dünya parası olamadı. Sovyet vatandaşları bile rubleden kaçıyordu; çünkü, bütün propaganda yalanlarına rağmen, SB’nin dikkate almaya degecek bir ekonomik gücünün olmadığını herkes biliyordu. ABD’nin parasının uzun süre dünyanın en önemli parası olmasının ana sebebi bu ülkenin dünyanın en büyük ekonomik gücü olmasıdır. ABD dünya üretiminin yaklaşık üçte birini yapmaktadır. Doların dünya piyasalarındaki ağırlığının azalması ve başka paralarla dengelenmesi ancak ve ancak yüksek üretim gücüne sahip başka ülkelerin çıkmasıyla olacaktır. Dünya değişiyor. Belki de gelecekte Çin’in yuani dünya ticaretinin ana birimlerinden biri haline gelecektir. Gelecekse bunu Çin’in ne kalabalık nüfusu ne de hızla artan silahları sağlayacaktır. Sadece ve sadece üretim gücü ve dünya ticaretinde daha fazla yer işgal etmesi sağlayacaktır.

Kapitalizmi Kim Kontrol Edecek?

Türköne de diğer bazıları gibi “kontROLSÜZ kapitalizm”den yakınıyor. Bu yakınma üç kabule dayanıyor. İlki ABD’de kapitalizmin kontROLSÜZ olduğu. İkincisi kapitalizmin siyasi otorite tarafından kontrol edilmesinin mümkün ve gerekli olduğu. Üçüncüsü bu tür bir kontrolün iyi sonuçlar vereceği. Bunların üçü de verili doğrular muamelesi görüyor;

kendiliğinden doğru kabul ediliyor. ABD’de kapitalizm “kontROLSÜZ” değıldir. ABD’de piyasa ekonomisi birçok gereksiz ve yanlış regülasyonun pençesinde kıvrılmaktadır. Bu konuda çok geniş bir literatür mevcut. Bunlarda insanları kahkahayla güldürecek regülasyon örnekleri de hikâye edilir. Bu literatüre gidilemiyorsa bile, en azından Cato Institute tarafından yayınlanan “Regulation” adlı dergiye göz atmak vaziyeti kavramaya yeterlidir. Piyasa ekonomisi haklara dayanması, ademi merkeziliğı ve rekabetçiliğı ile en büyük kontrolü kendi bünyesinde gerçekleştirmektedir. Buna bir de hukukun hakimiyeti eklenince tablo tamamlanacaktır. Devlet müdahalesi bu tabloya yabancı ve bozucu bir unsurdur. Siyasi otoritenin piyasayı tahrip etmeden istediğı kontrolü tam olarak sağlaması imkânsızdır. Kontrolün gereğı üzerinde mutabık kalınsa bile muhtevası konusu açıktadır. Kontrolsüz kapitalizmden şikâyet edenlerin problemin çözüldüğünü zannettiğı bu nokta tam da asıl problemlerin başladığı noktadır. Hayek’in planlama için dediğı gibi, kontrolün gerekliliğinde anlaşmamız onun muhtevasında da anlaşmışımız anlamına gelmez. Kontrolü tanımlama ve tesis etme sürecinde mutlaka farklı talepler oraya çıkacak ve kontroller (yani regülasyonlar) kaçınılmaz olarak vatandaşlar arasında ayrımcılık yapacaktır. Dolayısıyla, güçlü olan kazanacak, zayıf olan ezilecektir. Ayrıca, kontrolün, yapılabilirse bile, iyi sonuç vereceğinin garantisi yoktur. Kontrol kim tarafından yapılacaktır? Papa’nın ricasıyla veya İngiliz papazın duasıyla gökten melekler inmeyeceğine göre kontrol işinin bir görev olarak birilerine verilmesi gerekecektir. Bu görevi üstlenen insanlar, yani bürokratlar, piyasa aktörlerinden hem daha bilgili hem daha erdemli mi olacaktır? Onlar da piyasada iş yapan insanların malul olduğu zaaflarla malul olmayacak mıdır? İnsanlık tecrübesi insanlara en çok zarar verenlerin kamu gücüne sahip olanlar olduğunu gösterdiğine göre bu insanların bilmeden hata yapması, hatta bilerek kötülük yapması nasıl engellenecektir?

Bazı aydınların sanki engelsiz piyasa ekonomisi ve minimal devlet modeli yaşanmış da büyük zararları görülmüş gibi piyasayı sınırlamayı ve devleti büyütmeyi kendine dert edinmesi bana tuhaf geliyor. Devletin dine, kültürel hayata, ahlaka, sanata müdahale etmemesini isteyenler bile iş ekonomiyeye, ticarete gelince müdahale taraftarı oluyor. Bu ne yaman çelişki böyle!

Zaman, 10.10.2008

Piyasa Barışı, Müdahalecilik Şiddeti Besler

Artık sadece ABD’yi etkilemekten çıkıp dünyaya yayılan finansal piyasalar krizi tartışma konusu olmaya devam ediyor. Kriz devam ettikçe elbette tartışmalar da sürecek. Sürmesinde çok fayda var. Tartışmalarda, haliyle, esas olarak, iyi bir ekonomik modelin ne olduğu ve piyasa-devlet ilişkisine nasıl bakmak gerektiğı ele alınıyor. Bu konularda benimsenen pozisyonlar, ideal piyasa ekonomisiyle piyasayı tamamen kaldırmayı hedefleyen mutlak komuta ekonomisi arasında salınıyor. Şüphesiz, tam bir komuta ekonomisini, insanlığın 20. yüzyıldaki piyasa karşıtı faşist, sosyalist ve nasyonal sosyalist sistem tecrübelerini yok saymadan ve de ahlâka ve akla elveda demeden savunmak çok zor. Zor, ama imkânsız değil. Nitekim, biraz dolaylı da olsa, komuta ekonomisi çağrısı yapanlar var. Bu

kimseler, piyasayı savunanları «liberal müminler» diye adlandırma nezaketsizliğini göstermeler de, sağduyularını tamamen yitirmedilerse, eminim, bir gün, anakronik ve gayri medeni bir pozisyonu savunduklarını anlayacaklardır.

Neo sosyalist aydınların devlete yeryüzü tanrısı muamelesi yapmaktan bir an evvel vazgeçmeleri entelektüel sağlıkları için de gereklidir. Bu yolda atmaları gereken ilk adım, yüksek sesle ve öfkeli tonlarda piyasa ekonomisi eleştirileri yapmakla yetinmeyip kendi müstakbel modelleri üzerinde de kafa yormaya başlamaktır. Daha önceki yazılarımda dile geirdiğim temel soruları cevaplayarak işe başlayabilirler. Bir kere daha sorayım. Piyasada iktisadî faaliyet yürüten aktörlerin bilgisine, iyi niyetine ve meziyetine güvenmiyorsak, güvenemiyorsak devlet memurlarının ve politikacılarınkine nasıl ve niçin güveneceğiz? Üretim araçlarında özel mülkiyeti kaldıracak veya disfonksiyonel hale getireceksek ekonomide hayatî önem taşıyan müşevvik ve dağıtım meselesini nasıl çözeceğiz? Bu sorulara anlamlı, mantıklı, tatminkâr cevaplar vermedikçe neo sosyalistlerin piyasa ekonomisi eleştirileri fazla değer taşımayacaktır.

Piyasa Ekonomisini Savunup Müdahaleci Olmak

Komuta ekonomisi hayranları bu sorular üzerinde düşünürken biz sahnenin öbür tarafına ışık tutalım. Orada da ilginç tipler var. Bunlardan bazıları hem piyasa ekonomisini savunduklarını söylüyor hem de piyasaya müdahale edilmesini istiyor. Piyasa iktisadiyatı bilgilerinin kısıtlılığı her tezlerinden fıskıran bu kimseler, özellikle finans piyasalarının başıboş bırakılmaması gerektiğini söylüyorlar. Bundan, tuhaf şekilde, iki şey anlaşılıyor. Bir: Bu kimseler, devlet tarafından regüle edilmezse finans piyasalarında kural olmayacağını düşünüyorlar. İki: ABD’de finans piyasalarının kontrolsüz, yani devlet kontrolünden azade olduğunu sanıyorlar. Dolayısıyla da krizi devletin değil, piyasaların yarattığını iddia ediyorlar. Dilin kemiği yok elbette, ama bizim de her iddiaya inanma mecburiyetimiz yok. Her iki tez de yanlış. Bir Marksist veya bir Keynezyen bu izah tarzını kabul edebilir, ama piyasa ekonomisi geleneğinden gelenler bu izahları yeterince ikna edici bulmazlar. Öyle olduğunu sananlara da kanıt sorarlar. Bu kanatta yer alan daha ilginç bazı tipler de var. Bunlar, anlaşılan, benim gibi engelsiz bir piyasa ekonomisi isteyen ve piyasa ekonomisini aynı zamanda insan hakları, adalet ve özgürlüğün de ön şartı olarak görenlerin ısrarlı piyasa ekonomisi savunusunun kendilerinin garip, ne deveye ne de kuşa benzeyen konumlarını açığa çıkarmasından rahatsızlık duyuyorlar. O yüzden, benim gibilerin pozisyonunu akıllarınca “ideolojik/totalojik” olarak etiketleyip kendilerinin eklektik, oportünist, ilkesiz ve güce-modaya teslimiyetçi tavrını aklamaya ve liberal diye pazarlamaya çalışıyorlar. Bu arkadaşlara da bir hatırlatmada bulunmalıyım. Elimizdeki bütün maddî bilgiler gösteriyor ki, finansal piyasalar krizi ABD devletinin önce Amerikalılara, sonra insanlığa armağanıdır. Devlet müdahaleleri ve devletin parayı ve kredi piyasalarını manipüle etme çabaları yüzünden çıkmıştır. Finansal piyasalardaki ana kredi kuruluşları da, türevler üzerinden işlem yapan kuruluşlar da, bunlarla iş yapan müşteriler de ABD devleti tarafından yanıltılmıştır. Sizin sandığınız üzere finansal piyasaların devlet tarafından bütün muhtemel hataları ve başarısızlıkları daha başından önleyecek şekilde

regüle edilmesi zaten imkânsızdır. Devlet her halükarda birkaç adım geriden gelmeye mahkûmdur. Devlet çarpıtması olmazsa bu tür krizler ya hiç doğmaz ya da çok büyümeden piyasa aktörleri tarafından fark edilir ve söndürölür.

Bir kere daha altı çizilmelidir ki engelsiz piyasa ekonomisi bir idealdir. Bugün dünyanın hiçbir yerinde böyle bir model yoktur. Büyük entelektüel otorite sahibi liberal iktisatçılar bunu kriz çıktıktan sonra söylemeye başlamamıştır. On yıllardır söylemektedir. Aynen krizin gelmekte olduğunu yıllardır söyleye geldikleri gibi. Bugünün dünyasında (Küba, Kuzey Kore gibi) birkaç ölkede komuta ekonomisi diğler ölkelerin hepsinde karma ekonomiler vardır. Her yerde devletler ekonomik hayata haksız ve yersiz müdahalelerde bulunmaktadır. Engelsiz piyasa ekonomisini savunanlar hiçbir zaman piyasa ekonomisinin tam ve mutlak zaferini ilan etmemiş, aksine, bu tarz iddiaların gereğle değil, bir halüsinasyona dayandığını ısrarla vurgulamıştır.

Aslında ekonomik sistemler üzerinde yürüttüğümüz tartışmalar sadece ekonomik hayatla ilgili değildir. Ekonomik sistem tercihinin sosyal, ekonomik, siyasî ve hukukî hayatta da yansımaları vardır. Bununla neyi kastettiğimi daha iyi anlatmak için, önemli bir iktisatçının, Richard M.Ebeling'in görüşlerine başvurmak istiyorum. Ebeling'e göre engelsiz bir piyasa ekonomisi şu sekiz şartın sağlanmasına bağlıdır: 1) Bütün üretim araçları özel mülkiyete tabidir. 2) Üretim araçlarının kullanımı onların özel sahiplerinin kontrolü altındadır. Bu özel sahipler bireyler veya birey birlikleri (şirketler) olabilir. 3) Üretim araçlarının nasıl kullanılacağını tüketici talepleri belirler. 4) Rekabetçi arz ve talep güçleri tüketim mallarının fiyatlarını ve emek dahil üretim faktörlerinin fiyatını belirler. 5) Bireylerin ve birey birliklerinin başarısı, işletmelerinin yaptığı kâr veya zarar tarafından belirlenir. 6) Kâr ve zarar onların rekabetçi piyasalarda tüketicilerin ihtiyaçlarını tatmin etme derecelerine bağlıdır. Piyasa yerli işlemlerle sınırlı değildir, dünya ölçeğinde serbest ticareti ve insanların dünyada serbestçe dolaşmasını da kapsar. 7) Para sistemi piyasaca belirlenmiş bir mala (mesela altın veya gümüşle) dayanır ve bankacılık sistemi özel ve rekabetçidir, devlet tarafından ne kontrol edilir ne de regüle edilir. 8) Devlet faaliyetleri hayat, hürriyet ve mülkiyetin korunmasıyla sınırlıdır.

Dünyadaki hiçbir ekonomi bu şartları karşılamamaktadır. Dolayısıyla engelsiz bir piyasa ekonomisi yoktur. Bir müdahaleci ekonomi ise şu şartlara dayanır: 1) Üretim araçlarının özel mülkiyeti siyasî otorite tarafından sınırlanmıştır veya daraltılmıştır. 2) Üretim araçlarının özel sahipleri tarafından kullanımı devlet yasaklamasına konudur veya regülasyonuna tabidir. Üretim araçlarını kullananlara yalnızca tüketici talepleri tarafından rehberlik edilmesi engellenir. 3) Devlet, tüketim mallarının ve emek dahil üretim faktörlerinin fiyatlarının oluşumunu etkiler veya kontrol eder. 4) Devlet, başarı ve başarısızlıkta arz ve talebin etkisini azaltırken kendisinin piyasa gelirleri üzerindeki etkisini fiyatlama ve üretim regülasyonları, piyasalara giriş özgürlüğünü sınırlama, doğrudan ve dolaylı sübvansiyonlar ve gelirin yeniden dağıtımını gibi yollarla artırır. 5) Potansiyel yabancı rakiplerin iç piyasaya girişi yasaklar, gümrük vergileri veya kotalar yoluyla engellenir veya zorlaştırılır. İşgücünün seyahat özgürlüğü engellenir veya

kısıtlanır. 6) Para sistemi devlet tarafından neyin para olarak kullanılacağını, paranın değerini ve paranın ne kadar artacağını veya ne kadar azalacağını belirleme amacıyla regüle edilir. 7) Bu yolların hepsi istihdam, hasıla ve büyümeyi etkilemek için araç olarak kullanılır. Devletin rolü hayat, hürriyet ve mülkiyeti korumakla sınırlı değildir.

Ya Piyasa Ekonomisi ya Barbarlık!

Dünyanın birçok ülkesinde bu şartların birçoğu aynı anda hayat bulmaktadır. Dolayısıyla dünyaya egemen olan model engelsiz piyasa ekonomisi değil devlet güdümlü karma ekonomidir. Bir başka deyişle, müdahaleci ekonomidir. Şimdi ekonomik modellerin siyasî, hukukî implikasyonlarından bahsedebiliriz. Burada müdahaleci ekonominin şartları olarak sayılan yedi madde devlet tarafından ancak ve ancak cebir aygıtları istihdam edilerek gerçekleştirilebilir. Devlet ya çıplak şiddet uygulayarak ya da şiddet tehdidi kullanarak bu maddeleri hayata aktarabilir. Bunların gerçekleştirilmesiyle ilgili faaliyetlere “kamu politikası” denilmesi bu yüzdendir. Buna karşılık burada tanımlandığı biçimiyle piyasa ekonomisinin 8 şartı ancak ve yalnızca şiddetin sınırlanmasıyla ve insanlar arasında gönüllü, barışçıl işbirliğiyle gerçekleştirilebilir. Piyasa zora, zorbalığa dayanmaz.

Dünyada ağır basan ekonomik sistem karma ekonomi olduğuna göre ne yapacağız? Bir piyasacı liberal için bu sorunun cevabı gayet basittir: Karma ekonomilerin zenginlik ve özgürlük üreten, adaleti yaygınlaştıran, hukukun hakimiyetini kuvvetlendiren, erdemliliği teşvik eden parçası olan piyasa ekonomisi tarafını genişletecek ve takviye edecek; piyasanın yaptığı tersini yapan, yani fakirlik, adaletsizlik ve tahakküm üreten müdahaleci ekonomi tarafını olabildiğince, yapabildiğimiz kadar daraltacak ve tasfiye edeceğiz. Neo sosyalistlerden bir sloganı ödünç alarak yazıyı noktalayayım: Ya piyasa ekonomisi ya barbarlık...

Zaman, 17.11.2008

Krizin Sebebi ve Çözüm Yolları

Finansal piyasalarda patlayan ve artık reel ekonomilerde de varlığını hissettirmeye başlayan kriz hakkında ilk günlerde aceleci, ezberci ve kısmen sevinçli bazı yorumlar yapılmaktaydı

Bu yorumlarda genellikle kriz «kontROLSÜZ» piyasa ekonomisinin sonucu olarak sunulmakta, kapitalizmin çöktüğünün delili olarak gösterilmekte, Keynes ve Marx'ın haklı çıktığı söylenmekte ve ancak ciddi devlet müdahaleleriyle bu krizin çözülebileceği ileri sürülmekteydi. Ben biri Taraf'ta, ikisi bu sayfalarda yayınlanan üç küçük yazıda krizi ve bu görüşleri ele aldım. Bu yazılarda hem benim hem de muhtemelen başka liberallerin ileride akademik çalışmalarda ele alacağı bazı noktaları vurgulayarak, krizi çıkartanın saf piyasa ekonomisi veya karma ekonominin piyasa tarafı olmadığını anlatmaya çalıştım. Zaman ilerledikçe yeni bilgilere ulaşıyoruz ve bilgimiz arttıkça liberallerin bu krizin engelsiz piyasanın değil devletin gereksiz ve yanlış müdahalelerinin ürünü olduğu tezi daha çok doğrulanıyor.

Bu tür krizlerle ilk defa karşılaşmıyoruz. Liberal iktisatçılar da bu konu üzerinde ilk defa düşünmüyor. Başka bir deyişle krizi anlamamızı ve anlamlandırmamızı sağlamaya yeterli tecrübe birikimine ve teorik bilgiye sahibiz. Liberal iktisat okulları literatürde genellikle konjonktür dalgalanmaları (business cycle) adı verilen bu krizleri çok ayrıntılı incelemiş ve önemli sonuçlara ulaşmıştır. Konjonktür dalgalanmaları terimi kısaca ekonomide art arda yaşanan patlama(boom) ve çöküşlere (bust) işaret eden bir kavramlaştırmadır. Reel temeli olmadan ekonomide yaşanan şişmeler, sanal büyümeler bir süre sonra kaçınılmaz olarak patlar ve kriz çıkar.

Liberal İktisat Okulları Ne Diyor?

Bu çerçevede özellikle işaret edilmesi gereken iki mühim liberal iktisat ekolü Avusturya İktisat Okulu (AİO) ve Monetarist Okul'dur. Avusturya İktisat Okulu, Ludwig von Mises, F. A. von Hayek ve nihayet Murray Rothbard gibi önemli isimlerin ve onların takipçilerinin iktisat literatürüne kazandırdığı ölümsüz eserlerle, konjonktür dalgalanmalarının genellikle devletin paraıyla ve para-kredi piyasalarıyla oynaması yüzünden çıktığını göstermiştir. Bu krizlerin benzer bir izahı Monetarist Okul tarafından geliştirilmiştir. Bu okulun en önemli isimlerinden biri olan M. Friedman, Amerikan para tarihi üzerindeki muazzam bir empirik çalışmayla piyasaların yarattığı sanılan 1929 buhranının ana sorumlusunun da aslında devlet olduğunu kanıtlamıştır.

Liberal geleneğe bağlı bir akademisyen olarak benim son krize bakışta kullandığım çerçeve özü itibarıyla bu okulların yaklaşımlarına dayanmaktadır. Liberal bir akademisyen iseniz ve kendiniz yeni bir ekol başlatma iddia ve çabasında değilseniz, bu ekollerden birine veya bir başka liberal iktisat ekolüne dayanarak krizi açıklamaya çalışmak en makul, en tutarlı yoldur. Bunu yaparsanız çok karmaşık görünen maddi bilgi yığını tasnif ve tahlil etmeniz kolaylaşır. Bu sayede, ayrıntılar ve heyecana yahut peşin hükme dayalı moda izahlar arasında kaybolmayıp sağlıklı tahliller geliştirebilirsiniz. Yoksa, ne olduğu belli olmayan tezlerle çorbaya dönen kafanızda birbiriyle ilgisiz ve çelişik fikir kırıntıları uçuşur durur. Mevcut krizi «kontROLSÜZ» piyasaların değil devletin yarattığını, bir liberal geleneğin içinden bakıyorsanız, kolayca görebilirsiniz. Bu kriz, tekrar etmek gerekirse, ne Keynes'i ne de Marx'ı haklı çıkarmıştır. Haklı çıkardığı birileri varsa onlar Mises, Hayek, Friedman gibi büyük liberal iktisatçılardır. Elbette, hiç kimse bu yazarların teorilerini kabul etmek zorunda değildir. Ancak, bu yazarlara itibar etmiyorsa, alternatif bir izah tarzı geliştirmemiz ve bu yazarların tezlerine dayanan izahları çürütmemiz gerekir. Aksi takdirde kimsenin bizi ciddiye almasını bekleyemeyiz.

Kriz Ne Diyor?

ABD'de olan şudur: Amerikan devleti hayırhah niyetlerle ama hem kendi vatandaşları hem de başka ülkelerin insanları için çoğu zaman pek hayırhah sonuçlar vermeyecek şekilde para ve kredi piyasalarıyla oynamıştır. Ana sorun, Amerikan devletinin her vatandaşın -özellikle dar gelirli siyahların, Latinlerin ve diğerlerinin- ev sahibi olmasını sağlamak amacıyla 1938'de kurulan Fannie Mae ve 1970'de kurulan Freddie Mac aracılığıyla konut

kredileri piyasasına müdahale etmesidir. Bu kuruluşlar yerel ve merkezî idare vergilerinden muaf tutulmuş ve varlıkları devlet garantisi altına alınmıştır. OFHEO'nun (The Office of Federal Housing Enterprise Oversight) denetimi altında işleyen bu kuruluşların fonksiyonu, ipotekli konut kredisi veren finans kuruluşlarının alacaklarını satın alıp bir başka menkul değere dönüştürmek ve finans pazarlarında satmaktır. İmtiyazlı ve devlet garantili bu iki dev kuruluş Amerikan devletinin finans piyasalarına müdahalesinin manivelası olarak çalışmıştır. Ancak, Ünsal Çetin'in yakında Liberal Düşünce'de yayınlanacak bir yazısında belirttiği gibi, ABD devleti müdahalelerini sadece Fannie Mae ve Freddie Mac aracılığıyla yaptıklarıyla sınırlı tutmamıştır. Kredi kuruluşlarına ev kredilerini düşük gelir gruplarına doğru yaygınlaştırmaları için fiili baskılar da yapmıştır. Mesela, yeni şube açma iznini belli oranda riskli kredi vermiş olma şartına bağlamıştır.

Devlet müdahaleleri sonucunda, ödeme gücü olanları ihtiva eden mortgage piyasaları yanında, subprime mortgage ve Alt-A denilen iki gayrimenkul kredi piyasası daha oluşmuştur. Bu piyasalarda riskli müşterilere kredi açılmıştır. Bu piyasalar hızla genişlemiştir. 2001 ile 2007 arasında Fannie Mae ve Freddie Mac'in teminat verdiği ve kendi portföyünde tuttuğu subprime ve Alt-A ipoteklerin değeri 700 milyar dolardır. ABD yatırım bankaları ise 2000-2006 arasında riskli konut ve tüketici kredilerine 7 trilyon dolar yatırım yapmıştır. Bu riskli krediler adeta bir saadet zincirinin temelini teşkil etmiştir. Riskli krediler ve onlara dayanan türevler hızla büyümüştür. Zamanımızda dünya bir global pazara dönüştüğünden ve iletişim imkânları çok geliştiğinden, The Economist'in işaret ettiği gibi, riskli mortgage kredilerine dayanan ve hacimleri inanılmaz boyutlara ulaşan türev menkul ürünler sadece ABD'de kalmamış tüm dünyaya yayılmıştır. Bu zincirin başlangıç noktasındaki krediler dönmemeye başlayınca kriz adım adım gelmiştir.

Kriz, ABD'nin düşük faiz, bol ve ucuz para politikaları tarafından da desteklenmiştir. 2001-2004 arasında Amerikan Merkez Bankası (FED) piyasaya devamlı para pompalamıştır. Ucuz para sağlamak için faizler düşük tutulmuştur. Kredi veren de kredi alan da ucuz ve bol para balonuna inanmış ve ona göre hareket etmiştir. Ve elbette, ABD'nin dünya jandarmalığına soyunması, saldırganlığı ve bunu sürdürmek için açık bütçe politikası izlemesi de krizin destekçisi olmuştur. Bu konularla ilgili güncel yayınlarda pek çok malzeme vardır. Ülkemizde de, özellikle hem mortgage sisteminin ve hem de türev ürünlerin ve bu ürünlere dayanan fonların nasıl işlediği ve nerede tıkanıdığı Mehmet Turgan Zülfikar'ın Taraf'ta yayınlanan yazılarında gayet güzel izah edilmiştir.

Gerçek bu olmasına rağmen, şimdi Amerikan devleti kurtarıcı olarak görülmekte ve müdahaleye davet edilmektedir. Oysa problemin asıl kaynağı devlet müdahaleleridir. Daha önce de yazdım, olmayan paralara dayalı yeni dev devlet müdahaleleri, bu krizi çözmeye yetmeyecektir. Nitekim, spekülasyon paketleri art arda gelmekte, her paket yeni bir paketi zorlamaktadır. Kriz kaçınılmaz olarak can yakacaktır. Bazı firmalar batacak, sahipleri ve çalışanları yanında bu firmalarla iş yapanlar zarar görecektir. Amerikan ekonomisi bir süre büyüyemeyecek ve ciddi (belki %15'e varacak) oranda küçülecektir. Amerikan ekonomisi dünya ekonomisinin hâlâ merkezi olduğu için dünya ekonomisi bir bütün

olarak daralacaktır. Bu daralmadan her ülke nasibini alacaktır. Devlet müdahalelerinin bu gerçeği değiştirmesinin imkânı yoktur. Bu müdahaleler krizi çözemeyecek ama daha çok güçlülerin işine yarayacak ve krizin muazzam maliyetlerini sade insanların sırtına bindirecektir.

Kriz Piyasada Çözülecek

Finans piyasaları her piyasa gibi güvene ve hesaplı risk almaya dayanır. Amerikan devletinin manipülasyonları normal şartlar altında alınmayacak risklerin alınmasına, biriktirilmesine ve bütün dünyaya yayılmasına yol açmıştır. Bir noktadaki çöküş kaçınılmaz olarak bütün sistemi sallamış ve güven unsurunun yavaş yavaş erimesine neden olmuştur. Finansal piyasaların çöküşünün sebepleri bunlardır. Krizi piyasaların yarattığını sanan neo-sosyalistlerle neo-faşistlerin yanılışı, piyasalardaki her krizi piyasanın yarattığını sanmaktır. Piyasada krizler her zaman olmaktadır. Bir firmanın batması, bir işçinin işsiz kalması bir krizdir. Ama serbest piyasa kriz radarlarının ve erken uyarı sistemlerinin devamlı işlediği ve insanların sürekli kendini şartlara uyarladığı bir sistemdir. Normal şartlarda krizler birikip altından kalkılmaz hale gelmeden fark edilir ve piyasa aktörlence söndürülür. Buna karşılık müdahaleci sistemler krizleri gizler, perdeler, ötelere ve dolayısıyla büyütür. Ne sebeple çıkmış olursa olsun, krizler elbette, kaçınılmaz olarak, piyasalarda tezahür eder, başka türlü olamaz, ama bu her krizin mutlaka piyasanın ürünü olduğunu göstermez. Ayrıca devletler ne yaparsa yapsın, son kertede, krizi, piyasalar, yani milyarlarca insanın, trilyonlarca işlemleri çözer.

Başka bir deyişle mevcut kriz aşağıdan yukarıya, piyasa aktörlerinin kendini yeni şartlara uyarlamasıyla çözülecektir. Bu elbette bir anda olmayacak, zaman alacaktır. Ayrıca sancılı ve acı verici olacaktır. Krizler, derinde yatan asıl hastalıkların yansımasıdır, semptomudur. Finansal krizi piyasalardaki ana hastalığın, yani reel ekonomide kredi dağılımındaki çarpıklıkların yarattığı hataların sendromu gibi görmek daha doğrudur. Bu kriz bazılarının talep ettiği gibi gerek finans sektöründe gerekse diğer sektörlerde piyasaları budamanın vesilesi yapılmadığı takdirde, krize piyasanın üreteceği çözümler ileride hem finansal piyasaların hem de reel ekonomilerin daha sağlam ve daha sağlıklı olmasına yardımcı olabilir. Tabii devletler (özellikle Amerikan devleti), yani politikacı ve bürokratlar devletçi entelektüellerin ve yüklerini devlet aracılığıyla garibanların sırtına yıkmak isteyen işadamlarının da teşvikiyle kendilerini yeryüzü tanrısı sanıp haksız, adaletsiz, gereksiz ve yanlış müdahalelerde bulunmazlar ve devletçi ekonomiyi kâbus gibi üzerimize çöktürmezlerse...

Zaman, 27.11.2008